

Віталій Терлецький

ІСТОРІОГРАФІЯ В ІСТОРІЇ ФІЛОСОФІЇ: НІМЕЦЬКИЙ КОНТЕКСТ І ДОСВІД¹

Добре відомо, що німецька традиція в історії філософії вирізняється ґрунтовними й авторитетними дослідженнями, які свого часу зробили не одну епоху в історико-філософській науці. Варто згадати бодай «Філософію греків в її історичному розвитку» Едуарда Целера (1844–1852, 6 тт.; 6 вид. 1919, 7 тт.), «Начерк історії філософії» Фридриха Юбервеґа (1863–1866, 3 тт.; 11/12 вид. 1924–1927, 5 тт.), «Фрагменти досократиків» Германа Дільса й Вальтера Кранца (1903; 9 вид. 1959, 3 тт.) або, зрештою, «Історичний словник філософії» за редакцією Йоахіма Рігера (1971–2007, 13 тт.). Не менш відомо й те, що саме німецька традиція історіюписання філософії справила найбільший вплив на вітчизняну історію філософії. Існувала ціла низка історичних і культурних передумов такого впливу. Показово, що його можна простежити на прикладах авторів і радянської доби, і часів незалежності, але також у тих, хто жив у еміґрації. Певна річ, вплив, відповідно, рецепція німецької традиції, у кожному конкретному випадку були щораз своєрідними, оскільки зумовлювалися певними історичними чинниками, ідеологією, власною традицією тощо. У свою чергу німецька традиція історіюписання філософії виразно сформувалася в ХІХ ст. і викарбувалася завдяки історії філософії Гегеля. Утім, і ця традиція має свою передісторію, яка досі залишається малодослідженою й заслуговує на докладніше висвітлення. Зрозуміло, що при такому проясненні нам не уникнути питання про сучасний стан справ у німецькій історіографії філософії.

Звертання до німецької традиції філософської історіографії має для нас особливу вагомість іще й тому, що в ній були порушені серйозні питання методології історико-філософської науки. Доводиться констатувати той прикрий факт, що коли мова заходить про методологічні питання у вітчизняних наукових розвідках або навіть в дисертаціях, то в переважній більшості обмежуються традиційними «аналізами», «синтезами», «компаративістикою» тощо, демонструючи максимальну віддаленість від сучасних методологічних рефлексій зарубіжних науковців. Певно, однією з причин такого стану справ є слабе знайомство із провідними західними дослідженнями в цій сфері, і то не лише сучасними, а й навіть уже традиційними. Наприклад, «історія понять» (Begriffsgeschichte) стала одним із помітних напрямів в історико-філософській науці Німеччини вже починаючи з 20-х рр. ХХ ст., а на сьогодні вона є навіть різно-

---

© В.Терлецький, 2022

¹ Пропонована стаття є переробленою і розширеною версією доповіді, виголошеної в рамках історико-філософських читань «Історіографія філософії як предмет дослідження» (Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, 16 грудня 2021 року).

видом історіографії філософії. Утім, історико-поняттєва методологія в усій своїй своєрідності й повноті досі не знайшла належного викладу серед вітчизняних дослідників, не кажучи вже про її застосування на практиці. Докладніше простеження дискусій і трансформацій в німецькій історико-філософській науці за останні двісті років допоможе висвітлити також методологічні питання, опрацьовані в рамках цієї традиції.

Але спершу потрібно якось окреслити поняття «історіографія», яке є поняттям переважно історичної науки і виявляє певний «полісемантизм», зумовлений «тривалим шляхом розвитку, оформлення та інституціоналізації історіографії як наукової дисципліни» [Ясь 2005: 585]. У філософії поняття «історіографія» застосовується головним чином у двох значеннях. Воно вживається в сенсі (1) «історіографія питання», тобто як опис тих праць, досліджень, статей, які мають безпосередній стосунок до розглядуваних питання, теми чи проблеми. Його застосовують і на позначення (2) опису історії дослідження певного предмета, інколи навіть історії формування такого предмета, наприклад, історіографія досократівської філософії. Однак перше значення цього поняття все-таки є поширенішим у вітчизняній філософії. Однак у філософії є змога виокремити принаймні ще одне значення історіографії, яке сягає практики цієї дисципліни в XIX ст., коли вона інституціоналізувалася, а саме (3) історіописання філософії, тобто, теорія історії філософії. Власне, у цьому останньому сенсі зазначеним поняттям послуговується Річард Рорті у своїй відомій статті «Історіографія філософії: чотири жанри» [Rorty 1984]. Таке широке поняття історіографії дає змогу охопити всі суттєві рефлексії істориків філософії над предметом свого дослідження.

Що стосується специфіки німецької традиції, то варто вказати на те, що в німецькій мові є свій відповідник для здебільшого вживаного поняття «історіографія», а саме *die Geschichtsschreibung*, ба більше, ця мова дозволяє одним словом виразити поняття «історіографія філософії» – *die Philosophiegeschichtsschreibung*. Також не варто забувати і подвійність, що криється в слові «історія» і яку постійно слід мати на увазі: історія – це «звершене» (*res gestae*), але також «звістка про звершене» (*historia rerum gestarum*). Зрозуміло, що це розмежування чинне й щодо історії філософії.

Німецьке історіописання філософії має досить поважну історію, яка сягає початків XVIII ст. Ректор гімназії в Гьотингені Крістоф Август Нойман (1681–1764) у першій чверті століття опублікував 18 частин «*Acta Philosophorum, das ist gründliche Nachrichten aus der historia philosophica*» (18 Stücke, Halle: Renger, 1715–27), що їх можна вважати першим історико-філософським часописом. Проте впливовішими виявилися історико-філософські твори Йогана Якоба Брукера (1696–1770), насамперед його найвідоміша «*Historia critica philosophiae*»², яка значною мірою закарбувала сприйняття історії філософії в Німеччині ледь не до кінця XVIII ст. Навіть Кант в одному пасажі своєї першої «Критики» згадує ім'я Брукера в контексті «платонівської республіки» (KrV A 316/B 372)³. В основі цих перших викладів історії філософії лежала й

² [Brucker 1742-1744]. Друге видання цього твору вийшло друком у 1766-1767 рр. і містило ще один додатковий том. Своєрідним «Витягом» із багатотомовика стали «Настанови філософської історії» [Brucker 1747]. Обом творам передувала німецька версія Брукерова викладу історії філософії [Brucker 1731-1736]. Варто вказати на те, що Брукер у своєму історіописанні дотримувався засад еkleктичної філософії, яка значною мірою уможливила появу наукової історії філософії в Новий час [Секундант, Орехова 2022: 101-103].

³ Посилання на твори Канта подаються за академічним виданням Пруської (Берлінської) академії наук [Kant 1900 sqq.], зазначаючи після скорочення AA номер тому (римськими цифрами), номер сторінки (арабськими цифрами після коми) і, в разі потреби, номери рядків (арабськими

певна історіографія. Відтепер історія філософії перестала бути апологетичною до християнського одкровення; починає порушуватися критичне питання про історичну істину філософії; історія філософії розглядається вже не як частина загальної історії, а як самостійна історія; зразок Діогена Лаертського, що висвітлював «життя і погляди філософів», хоч і залишається чинним, проте увага приділяється точнішому відтворенню історії переказу філософії; запроваджується нова періодизація історії філософії, яка відтоді стає каноном історії філософії [Schmidt-Biggemann 1998: 126, 134].

Хоч би як це було дивно, але саме Кант, скептично налаштований щодо вчених, «для яких історія філософії (як стародавньої, так і нової) – це сама їхня філософія» [Кант 2018: 1; AA IV, 255], спровокував тривалу дискусію про історіюписання філософії. Наприкінці першої «Критики» Кант говорить про «історію чистого розуму» лише з тієї підстави, щоби «позначити певне місце, яке залишається в системі й у майбутньому мусить бути заповнене» (KrV A 852/B 880). Далі він схематично, «у побіжному абрисі», накреслює своє розуміння історії філософії в сенсі історії метафізики. Така історія подана з потрійної ретроспективи: зважаючи на відмінність у *предметі* пізнання (сенсуалісти і інтелектуалісти), з огляду на *походження* пізнання (емпірики і ноологісти), стосовно *методу* пізнання (натуралісти і сцієнтисти), причому науковий метод притаманний і догматикам, і скептикам (KrV A 853/B 881 – A 856/B 884). Завершальним акордом виявляється теза про те, що «відкритим є єдино лише *критичний шлях*», на якому «ще перед закінченням теперішнього століття» філософії вдасться досягнути своєї мети (KrV A 856/B 884). У цих міркуваннях вельми показовим є зізнання Канта, що при такому підході він не зважає на хронологію («Я не волюю тепер розрізняти часи, на які припадає ця чи та переміна метафізики...»). Усе ж, фактично ми маємо в тексті таку хронологію – від стародавніх мислителів (Платон і Епікур) до новітніх авторів (Вольф і Г'юм)⁴.

Дещо іншого плану міркування знаходимо в рукописній спадщині філософа, а саме в рефлексіях до неопублікованої за життя праці «Про поступ метафізики»⁵. Тут Кант порушує проблему, чи може поряд з емпіричною історією філософії існувати також раціональна, апіорна історія філософії. «Отже, історичне представлення філософії оповідає ... яким чином і в якому порядку дотепер філософували», і такий звичний підхід не викликає питань. Далі він стверджує не просто можливість, а необхідність раціональної, апіорної історії філософії, яка не запозичує свої факти з «історичної оповіді, а виводить їх із природи людського розуму як філософська археологія» (AA XX, 340-341). І це є «філософською історією філософії». В іншому показовому пасажі Кант порушує питання: «чи можна математично написати історію філософії? Як мусив постати догматизм, із нього скептицизм, з обох разом критицизм». Він допускає таку можливість: «а саме, якщо ідея метафізики неминуче трапляється людському розуму, і він почуває певну потребу себе розвивати», що, на думку автора, якраз і має місце. У цьому Кант вбачає надійне мірило для емпіричної історії філософії, бо раціональна історія філософії задає «схему» для емпіричного викладу. «Історія філософії

цифрами після крапки). «Критика чистого розуму» цитується традиційно як KrV A/B з наступною вказівкою відповідної сторінки за виданням [Кант 1998].

⁴ Гельдзетцер вважає, що накреслена Кантом «типологія розвитку» філософії «певно також має розумітися як часова послідовність» [Geldsetzer 1965: 519].

⁵ Ідеться, власне лише про два так звані «незв'язані аркуші» Lose Blätter F.3 та F.5 (AA XX, 340-343). F.3 має промовистий заголовок: «Про філософувальну історію філософії». Ці рефлексії Канта припадають, мабуть, на час написання «Про поступ метафізики» в 1793 рр.

є є такого особливого гатунку, що в ній нічого не може бути оповідано про те, що відбулося, не знаючи наперед, що повинно було б відбутися, тож і про те також, що може відбуватися ... Адже це є не історією гадок, які випадково зароджуються тут чи там, а [історією] розуму, що розвивається з понять ... Філософію тут можна розглядати наче як генія розуму [Vernunftgenius], від якого [генія] вимагають знати, чого він повинен був навчити і чи виконав він це» (AA XX, 343).

Праця «Про поступ метафізики» була опублікована Фридрихом Теодором Ринком лише в 1804 р., тож Кантові міркування про періодизацію історії метафізики в ній не могли стати доступними публіці раніше цього року. Годі говорити про знайомство з відповідними ходами думок в окремих рефлексіях рукописної спадщини, оприлюдненої лише в 90-х рр. XIX ст. Звісно, ці міркування вкрай вагомі для повнішої реконструкції Кантового розуміння історії філософії, що не обмежується лише оприлюдненими за життя творами [Lübbe 1962: 211, 222-223]. Однак тлумачити ці думки Канта як «суттєві поштовхи» для «суперечки про метод» історії філософії видається суттєвим перебільшенням [Geldsetzer 1965: 519-520].

Надзвичайно прикметним є інший момент. У контексті міркування про те, відрізняється історія філософії від самої філософії чи є частиною останньої, Кант, стверджуючи другу опцію, згадає ім'я Георга Густава Фюлеборна (AA XX, 343.9). Перед цим Кант нотує: «Хоч би який поступ зробила філософія, та все-таки її історія відмінна від самої філософії або ця [історія] мусить бути самим лише ідеалом вміщеного в людському розумі джерела філософії чистого розуму, розвиток якої також має свої правила в людській природі» (AA XX 343.5-9).

Ці слова Канта є змога почасти співвіднести із низкою положень Фюлеборна, які він сформулював у статті «Що означає зображувати дух філософії?». Фюлеборн розрізняє три способи філософування, з якими має справу «історіограф філософії»: догматичний, скептичний і критичний. Для першого характерне «ствердження», для другого – «сумнів», а для третього – «дослідження» [Fülleborn 1795: 193-194]. Уже в такому поділі не складно углядіти вплив на Фюлеборна Кантової «Критики». При розгляді критичного способу філософування, до якого він сам тяжіє, Фюлеборн неодноразово каже про «закони людського духу», «природу людського духу», що постає підґрунтям для будь-якого філософування і є предметом критичного дослідження [ibid.: 199, 201]. Водночас Фюлеборн мовить про «прагматичну історію філософії», яка «мусить бути написана власне а ргіогі» [ibid.: 197]. Лише критичний філософ у змозі написати таку прагматичну історію філософії, оскільки він «не вірить у жодну *дійсно наявну* філософію, а розглядає її попередньо лише як *можливу науку*» й оцінює всі досягнення філософів за ступенем наближеності чи віддаленості до «цієї ідеї науки». І далі промовисто: «Будь-яка прагматична історія припускає певне завдання, яке повинно розв'язуватися завдяки їй: вона повинна надавати правила і взірці для того, що може й мусить ще відбуватися» [ibid.: 200].

Вочевидь, Кантові міркування перегукуються зі вказаними думками Фюлеборна. А спираючись на лист Фюлеборна до Канта (квітень 1792), в якому він презентував себе другом «Райнгольда і Якоба», тобто – причетним до «друзів Кантової філософії», і вказав при цьому на свої «Проби» про Кантову «Критику» і на те, що він є «автором

Beiträge zur Geschichte der Philosophie» (AA XI, 334-335), цілком підставово можна стверджувати, що Кант був знайомий із працею Фюлеборна⁶.

В опікуваних Фюлеборном «Beiträge zur Geschichte der Philosophie», у першому томі й у першій частині була опублікована програмова стаття Карла Леонгарда Райнгольда «Про поняття історії філософії. Академічна лекція». Дуже прикметно, що публікація відбулася через десять років після оприлюднення Кантової «Критики» (1791). За Райнгольдом, філософія є «наукою про визначений, незалежний від досвіду взаємозв'язок речей» [Reinhold 1791: 13], тобто вона є апіорною системою розуму. Історія філософії є «викладеною сукупністю змін, яких зазнала наука про необхідний взаємозв'язок речей від її виникнення аж до наших часів» [ibid.: 20-21]. Далі Райнгольд послідовно відрізняє історію філософії від: (1) «історії людського духу», (2) «історії наук», (3) «особливих історій окремих частин філософії, і, зокрема, метафізики», (4) «збирання життєвих описів видатних філософів», (5) «історії літератури» з філософії, (6) «оповіді про вчення й погляди філософів». Така історія філософії, як стверджує Райнгольд, лише принагідно згадує філософів і «називає лише ті твори, які зробили епоху в науці, викликали суттєві зміни у формі цієї науки, визначили відповідний стан науки». Перелічення вчень дає «самі лише матеріали» для історії філософії, але це не є «самою історією» [ibid.: 28-29]. Для оцінки таких матеріалів потрібне знання філософії як науки. Програмова теза Райнгольда така: історія філософії можлива буде тільки тоді, «коли ми матимемо *філософію без прізвища* [Beunamen], філософію кат' *ἐξουχῆν* [переважно], філософію, яка вигнала всі *філософії*, і твердо стоїть на загальнозначущих засадах» [ibid.: 32]. Має на думці Райнгольд під такою «філософією без прізвища» саме Кантову критичну філософію, як здебільшого стверджується в дослідженнях, чи все ж свою власну систему – це залишається питанням інтерпретації. Проте наприкінці статті він недвозначно зауважує, що «знайомство з природою людської спроможності уявлення-пізнання та спроможності бажання» є не менш «істотною умовою для вивчення історії філософії», ніж історично-філологічне знання джерел; навіть більше, у своїй системі він убачає «дух історії філософії» [ibid.: 35]. Отже, історія філософії тут розглядається як передісторія до «філософії без прізвища». Така настанова, проте, у ще більш ригористичній формі, характерна і для «вчення про науку» Фіхте (1794), який був переконаний, що його філософська система досягнула своєї цілі, а тому не варто дискутувати з історією філософії.

Не без впливу міркувань Райнгольда про історію філософії подає свою дефініцію цієї дисципліни Георг Фридрих Даніель Гьос (1768–1842) у книзі «Про поняття історії філософії та про систему Галеса» (1794b). Як і Райнгольд, Гьос чітко відмежовує історію філософії від історії людського духу, наук, життя і поглядів філософів тощо. Після критичного розгляду тогочасних поширених визначень філософії Гьос зазначає: «Історія філософії є викладеною сукупністю всіх змін, яких від початку й аж до наших часів зазнала наука про необхідні та загальнозначущі форми, правила і принципи первісних спроможностей людського духу та всіх тих речей, які визначені через ті форми, правила і принципи» [Goess 1794b: 26]. Але Гьос, на відміну від Райнгольда, дає чітко

⁶ Вказівка Гергарда Лемана до цього місця в академічному виданні на іншу працю Фюлеборна, а саме «Versuch [einer Uebersicht] der neuesten Entdeckungen in der Philosophie» (1792) (AA XX, 500), по-перше, вимагає уточнення заголовку; по-друге, тематично ніяк не пов'язана із міркуваннями Канта про історію філософії.

зрозуміти, що до такої історії філософії мають бути зараховані лише ті, хто був предтечею «безсмертного засновника» «критичної філософії» [ibid.: 42]⁷.

Йоган Крістіан Август Громан (1769–1847) у схожому дусі пояснює поняття історії філософії: «Історія філософії [є] викладом дійсно наявних систем філософії остільки, оскільки вони можуть зводитися до перших, визначених у спроможності уявлення, підстав і можливі згідно з ними» [Grohmann 1797: 42]. У пізнішій праці Громан докладніше визначає розглядуваний предмет. «Історія філософії є систематичним викладом необхідно наявних систем філософії як науки про а ріогі визначене в спроможності мислення пізнання остільки, оскільки ці системи можуть зводитися до перших, визначених у спроможності уявлення, підстав і можливі згідно з ними» [Grohmann 1798: 44, 58]. На думку Громана, єдиними правильним способом трактування історії філософії є прагматичний, що передбачає зображення системи «із заміром на внутрішні можливі підстави» цієї системи [ibid.: 62-63]. За Громаном, «майбутній історик філософії» повинен перебувати поза «цариною філософських систем», послуговуючись при цьому як «знаряддям» «Критикою чистого розуму» [ibid.: 64-65]. Попри таку прихильність до Канта, він усе ж не розцінює Кантову критику як «справжню філософію», можливо, на підставі критичних зауваг щодо Канта з боку Райнгольда. «Історія філософії є кінцем усякого філософування, і вона може бути створена лише тоді, коли була створена справжня філософія» [ibid.: 66].

До певної міри революційною є вимога Громана відмовитися в історії філософії від хронології, від «ознаки часу та хронологічної послідовності». Аргументує він це тим, що «історія філософії а ріогі» за своїм поняттям має справу з «викладом можливих систем», «можливістю систем», тоді як слово «історія» [Geschichte] імплікує «ознаку дійсності», позначає щось «уже бивше чи наявне». «Хронологічний порядок», «послідовність» є випадковими ознаками, які суперечать «сутності змін філософії, що систематично впливають із законів мислення або із первісних способів чинення самого людського мислення» [ibid.: 26-27]. Утім, як засвідчує його визначення історії філософії, сам Громан схилився до «викладу дійсно наявних систем філософії...». Варто уваги, що до «майбутньої» історії філософії, за Громаном, можуть допускатися лише системи філософії. Пізніше схожа думка обстоювалася Гегелем, який стверджував, що філософія взагалі є «системою в розвитку. Такою є також історія філософії» [Hegel 1986: 47].

Певно, найбільший вплив у той час справила «Історія філософії» позаштатного професора філософії в Єні Вільгельма Готліба Тенемана (1761–1819), яка почала виходити з 1798 р. і над якою автор працював аж до смерті (одинадцятий том був опублікований в 1819 р.). У першій частині «Вступу», що має заголовок «Теорія історії філософії», Тенеман так визначає історію філософії: «Історія філософії є викладом послідовного виформування філософії або викладом прагнень розуму реалізувати ідею науки про останні підстави й закони природи і свободи» [Tennemann 1798: XXIX]. Тенеман переконаний, що «наукова» історія філософії стала можлива лише після появи «критичної філософії» Канта й на її підґрунті. Передусім завдяки практичній реалізації так задуманої історії філософії, але також завдяки ретельному і ґрунтовному викладу розвитку філософської думки, що завершувався зображенням англійської та

⁷ Варто зазначити, що Гьос був автором невеликого за обсягом і викладеного у вигляді тез «Вступу» до першої «Критики» Канта [Goess 1794a].

французької філософії в другій половині XVIII ст., Тенеманова «Історія філософії» зберігала цінність і для Шляєрмахера, і для Гегеля⁸.

Викликана до життя Кантом дискусія про «апріорну історію філософії» в Німеччині в останнє десятиліття XVIII ст. дістала назву в дослідницькій літературі «суперечка про метод в історіографії філософії» [Geldsetzer 1965]. Звісно, учасників цієї «суперечки» було дещо більше, ніж згадано вище. Завершилася ця суперечка поступовим віддаленням від апріорних міркувань, розширенням предметної сфери історії філософії та, зрештою, герменевтичною переорієнтацією історіографії філософії в 20-х рр. XIX ст. [ibid.: 526-527]. Утім, водночас варто відзначити, що в цій дискусії сформувався певний тип історіографії філософії, для якого характерним був критерій «поступу філософії». Саме Кантову критичну філософію вважали «справжнім спадком», що «поєднав усі попередні філософські напрями та школи» [Geldsetzer 2008: 312]. Певно, слова самого Канта про те, що його критика пододала однобічності «догматизму» і «скептицизму» (KrV В XXXIV-XXXV), відіграли при цьому вирішальну роль. Уся історія філософії тут розглядалася як передісторія «критицизму», і те, що можна розцінювати як «прообраз» чи «попередника» Кантової думки, бралось до уваги, однак те, що не відповідало такому критерію, залишалось поза увагою (наприклад, схоластична філософія). Такий тип історіографії філософії був притаманний не лише кантіанським історикам філософії (згаданий вже Тенеман, Йоган Готліб Бюле та Якоб Фридрих Фриз). Але й пізніші неокантіанські історики філософії також почасти дотримувалися цієї настанови (Едуард Целер, Вільгельм Віндельбанд).

Інший тип історіографії філософії в Німеччині з'являється майже в той самий час, але виформовується під впливом романтизму. Любов до всього старожитнього, міфічного, релігійного, поетичного і філософічного давніх часів, причому як греко-римської античності, так і східної мудрості, постають у цьому типі визначальними факторами. Такий тип Луц Гельдзетцер влучно позначає як «декадентське розуміння» історії взагалі, коли «золотий вік» історії відсувається аж до початків культури та її отців-засновників, а самий перебіг історії розглядається як занепад чи декаданс [Geldsetzer 2008: 313-314]. Репрезентативними саме для історії філософії тут є праця Фридриха Вільгельма Йозефа Шелінга «Про міфи, історичні саги та філософемі найдавнішого світу» (1793), де, зокрема, ідеться про «містичну філософію» [Schelling 1976: 218 sqq.] і лекції Фридриха Шлегеля «Розвиток філософії у 12 книгах» (1805). Показові такі міркування Шлегеля: «Кожне науково історичне дослідження має справу не тільки з характеристикою, описом, *викладом* певного предмета; але воно намагається діставатися до початку, витоку речі й пояснювати її *постання*; воно каже нам не лише те, чим є предмет, а як він *постав*». І трохи згодом: «*Історичне дослідження філософії про її послідовний розвиток* має насамперед за мету вишукувати *витік філософії*» [Schlegel 1964: 163, 165].

Така «декадансна» настанова певною мірою відчутна й у творчості Шляєрмахера, і навіть у Ніцше, що корелювало з розквітом класичної філології у XIX ст. А проте вагомим також є той факт, що існувала ціла школа шелінгіанських істориків філософії, які пояснювали греко-римську філософію із початкових епох давніх (східних) культур (Карл Йозеф Геронім Віндішман і Едуард Рьот). Уже у XX ст. ця настанова яскраво проявилася в численних інтерпретаціях Гайдегером західної філософії як історії занепаду

⁸ Про особистість, твори та головні історіографічні принципи «Історії філософії» Тенемана можна знайти докладні відомості у ґрунтовному викладі Джузеппе Мікелі [Micheli 2015: 838-926].

філософського мислення після Платона. Лише досократики сповістили щось істинне, справжнє і визначальне. Зусилля Гадамера в реституції значущості для філософії грецьких класиків певним чином також завдячують цьому типові історіографії філософії.

Що стосується типу історіографії філософії, репрезентованого в історії філософії Гегеля, то це питання потребує ще окремого дослідження. Гельдзетцер вважає, що Гегель займає «позицію опосередкування» між двома попередніми типами [Geldsetzer 2008: 315], і для такого визначення, здається, є достатні підстави. Із кантіанцями Гегель поділяє той погляд, що розвиток філософії дійшов до кінця, але таке завершення він, звісно, убаचाє не в системі Канта, а у своїй власній системі, яка вже не підлягає вдосконаленню, а може бути розроблена лише в деталях. У відомому пасажі з «Лекцій про історію філософії» Гегель стверджує, що якби видалити з історії філософії всі «особливості», тобто роки, числа, власні імена тощо, то залишилася б тільки система філософії, під якою він, певна річ, розуміє свою [Hegel 1986: 49]. З іншого боку, Гегель порівнював історико-філософський розвиток із органічним зростанням рослини і називав історію філософії «системою в розвитку» [ibid.: 47]. У цьому пункті справді можна вбачати «сполучну ланку» його історії філософії з відповідними поглядами Шелінга. Однак усе ж деякі принципів положення Гегеля ускладнюють таке позиціонування його історії філософії. Адже для Гегеля розвиток має негативний момент у собі. Кожна форма (гештальт) проминає і діалектично «скасовується» в наступній формі. Розвиток філософії – це, зрештою, розвиток духу, а тому «органічно-еволюційної підвалини» не достатньо для пояснення Гегелевої історії філософії. Утім, для послідовників Гегеля найвагомим виявився той принцип, що рушієм поступу історичних систем є потрібний такт тези, антитези і синтези, якого дотримувалися не лише представники старої гегелівської школи історії філософії (Карл Розенкранц, Куно Фішер, Йоган Едуард Ердман), але й так звані молоді гегельянці (Людвіг Фюєрбах, Карл Маркс, Фридрих Енгельс), хоча й на матеріалістичному підґрунті. Зауважимо, що ця ж схема працювала також і в радянській історії філософії.

Специфічність історико-філософської науки в Німеччині XIX ст. значною мірою була зумовлена організацією університетської освіти й науки в це *saeculum historicum*. На підставі інституційного розмежування філософії і точних (природничих) наук, філософія поступово наближається до історії та класичної філології, тож її дисципліни стають історико-філологічними дисциплінами і вона прагне досягати «методичних ідеалів» цих дисциплін. Пам'ятаючи, яких потужних результатів досягли німецькі історики і класичні філологи в цьому столітті, стає зрозумілим, чому філософія перетворилася на історико-філологічну інтерпретацію текстів класики.

У XIX – на початку XX ст. поширеним типом історіографії філософії в Німеччині стає «історія проблем». Уже Куно Фішер наголошував, дотримуючись своєї історіографічної практики: «Головні системи, від яких походить світло і якими насправді живе історія філософії, я хочу методично розвинути в їхньому власному дусі й так відтворити, щоб виразно побачили, із яких проблем вони випливають, як системи розв'язують ці проблеми та які нерозв'язані й такі, що ще мають бути розв'язані, питання вони залишають світові» [Fischer 1865: VII]. Утім, як певна програма історії філософії, «історія проблем» оформилася з появою першого видання «Історії філософії» Вільгельма Віндельбанда в 1892 р., яка в наступних виданнях мала заголовок «Підручник історії філософії». Відтоді й на багато десятиліть цей підручник став своєрідним стандартом у викладанні й засвоєнні історії світової філософії. У передмові до першого видання (1892) Віндельбанд стверджує: «Центр ваги я зосереджував ... на розвиткові

того, що з філософського погляду є найважливішим: *історія проблем і понять*» [Windelband 1957: VII]. Такими поняттями і проблемами, навколо яких обертається історико-філософський виклад, є, наприклад, для «філософії греків» спершу поняття буття, події та пізнання, потім проблеми звичаєвості та науки, зрештою, проблема системи знання [ibid.: 21-131]. Тим часом для філософії Просвітництва характерними проблемами постають «врожені ідеї», «пізнання зовнішнього світу», «природна релігія», «принципи моралі» й, нарешті, «проблема культури» [ibid.: 375-453]. Проблематично зорієнтований виклад західноєвропейської філософії був неабияк поширений в німецькій історико-філософській науці та практиці викладання протягом усього ХХ ст.⁹. До цього типу історіографії філософії можна зарахувати фундаментальну працю Гайнца Гаймзота «Шість великих тем західноєвропейської метафізики і кінець середньовіччя», в якій за дороговказом таких метафізичних проблем: «Бог і світ», «нескінченність у скінченному», «душа і зовнішній світ», «буття і життєвість», «індивідуум» та «розсуд і воля» зображується історія західної метафізики від античності й до кінця ХІХ ст. [Heimsoeth 1965].

Утім, найбільшим поборником «історії проблем» у Німеччині був, мабуть, Ніколай Гартман (1882–1950), який здобув ім'я відомого історика філософії завдяки своїй «Філософії німецького ідеалізму» (1 частина: Фіхте, Шелінг і романтизм; 2 частина: Гегель), але водночас опублікував низку досліджень, спеціально присвячених методології історії філософії. Гартман протиставляє «історію проблем» «історії мислителів» і обґрунтовує це тим, що «Сама філософія як така ... полягає не у особистостях, що філософують, а єдино у філософемах чи проблемах. Отже, її історія має бути не чим іншим, як історією проблем» [Hartmann 1958: 6]. При цьому «проблеми» постають «провідними точками зору», «узасадненнями, трансцендентальними умовами можливості історії» [ibid.: 14], які тільки й дають змогу осягнути філософські системи. На думку Гартмана, «властивою філософською проблемою історії проблем» є така: «У якому сенсі можна говорити про єдину історію філософії, тоді як кожна якась систематична постановка проблеми все ж творить свою особливу історію філософії і має право її творити? Де перебуває найвища точка поєднання?» [ibid.: 17]. Відповідь на таке питання філософ вбачає в «нескінченному завданні їхньої самоуніфікації». Гартман у багатьох своїх працях так чи так звертається до теми історії філософії, принципово розмежовуючи «системне мислення» [Systemdenken] і «проблемне мислення» [Problemdenken] [Hartmann 1957: 3sq.].

Підбиваючи певні підсумки, Гартман подає своє розуміння «історії проблем» у чітко метафізичній перспективі: «Змісти проблем прямиують крізь століття, суттєво не змінюючись ... Граничні питання всіх наук у цьому сенсі є «метафізичними», тобто сповненими ірраціонального (нерозв'язного) залишку, який через це хоч і зазнає незліченних спроб розв'язання, однак у ґрунті речі залишається нерозв'язним ... Системи, зміни є конструктивними картинами світу, будівлями думки, які знову руйнуються за найслабшої критики. Вони замінюють одна одну, без того, щоб якась одна могла утримуватися; і якби історія філософії полягала лише в них, то вона навряд чи

---

⁹ У методологічному плані підручник Віндельбанда вирізняється такими трьома чинниками: прагматичний фактор тожочної проблематики; культурно-історичний фактор співвідношення філософії із течіями/напрямами часу; індивідуальний фактор, зумовлений індивідуальністю та способом життя філософських особистостей [Windelband 1957: 7-19]. Варто наголосити, що Віндельбанд був одним із провідників тієї ідеї, що саме історія філософії відіграє визначальну роль у філософській освіті [Секундант 2018].

була б чимось більшим, ніж історією людських заблудів. Але вона є ще чимось іншим: історією проблем та їхніх розв'язків: приховано під уламками систем перебувають достеменно осягнення, поступ пізнання. Якщо зібрати ці останні та ретельно їх припасувати, то виявить себе червона нитка прогресу пізнання у філософії так само, як і в інших науках» [Hartmann 1949: 454-455].

Одним із рішучих критиків історії філософії як «історії проблем» у XX ст. виступив учень Ніколая Гартмана в Марбурзькому університеті Ганс-Георг Гадамер (1900–2002). Він ставить під сумнів основне «припущення» історії проблем, а саме те, що філософські проблеми є «одними й тими ж» в історичному поступі філософії і що є змога їх «постійно впізнавати». Це Гадамер розцінює як «догматичний момент» в історії проблем. На прикладі проблеми свободи він демонструє, що свобода в античності, у християнській теології та в сучасній природничій науці – це різні поняття і комплекси проблем, а не «гадано тотожна проблема» [Gadamer 1993a: 81-82]. Сенса кожного питання «визначається спершу завдяки мотивації», питання розгортається в певній поняттєвості, яка і закарбовує постановку питання. Зрештою, постановка питань приводить до проблеми мови, яка є «всеохопною передпослаженістю [Vorausgelegetheit] світу, а тому не може бути ні на що замінена» [ibid.: 79].

За Гадамером, історія понять як «поняттєве прояснення» [Aufklärung] [ibid.: 85] у жодному разі не обмежується функцією допоміжної дисципліни історії філософії. Вона «не має виконувати додаткову працю історико-філософського дослідження, а повинна належати до здійснення філософії, повинна здійснюватися як «філософія» [ibid.: 81]. Іншими словами, історія понять ототожнюється Гадамером із самою філософією. Звісно, її завдання полягає також у тому, щоб «історично прояснювати окремі поняття», але в жодному разі не зводиться до цього. На кількох прикладах Гадамер наочно показує, яким чином «працює» задумана так історія понять. Аристотелеве поняття *hypokeimenon*, яке мало значення «лежати в основі», трансформувалося в сучасного «суб'єкта» як носія саморефлексії. А запровадження Парменідом *to on* як абстрактної одиниці розцінюється як «потужний мисленнєвий злет» думки порівняно з попередниками і водночас як красномовне свідчення «мовної скрути», так властивої мові філософії. Нарешті, позитивне перетлумачення Гегелем поняття «субстанція» призвело до того, що це філософське поняття увійшло в загальний слововжиток німецької мови [ibid.: 84, 86, 88].

А проте історія понять саме як філософія має йти за «рухом думки, що завжди виходить за межі звичного мововжитку й відділяє напрям значення слів від їхньої первісної царини використання, розширюючи або обмежуючи, порівнюючи або розрізняючи ...» [ibid.: 88-89]. Тому завдання філософської історії понять полягає в тому, щоби «поновлювати мисленнєве напруження, яке являє себе в тих місцях зламу філософського мововжитку, в яких “відкинуто” зусилля поняття. Такі “відкидання”, в яких ніби розверзається співвідношення слова і поняття, а повсякденні слова штучно карбуються в нові поняттєві висловлювання, є властивою легітимацією історії понять як філософії» [ibid.: 90].

Утім, фундатор філософської герменевтики водночас досить критичний щодо необхідності цілковитого історико-поняттєвого прояснення: «ідеал тотальної усвідомленості є безглуздим», адже таке прояснення припускає переривання «життя мови», «плину мовлення», а в цьому середовищі і процесі філософія завжди й відбувається. Тому поняттєве прояснення «завжди лише часткове» [ibid.: 85].

Гадамерова «історія понять як філософія» безпосередньо впливає із проєкту філософської герменевтики [Wiehl 2003]. Вагомо й те, що мовно-філософське обґрунтування такої історії понять корелювало в часі з двома іншими подіями: завдяки зусиллям Еріха Ротгакера в 1955 р. був заснований часопис «Архів історії понять»¹⁰, а в 1971 р. був опублікований перший том згадуваного раніше «Історичного словника філософії» за редакцією Йоахіма Рітера, концепція якого була цілковито в дусі історії понять [Sass 1972: 548]. Гадамер був безпосередньо долучений до обох цих подій. Починаючи з другої половини XX ст., історично-поняттєве дослідження історії філософії в Німеччині остаточно витісняє неокантіанську історіографічну настанову історії проблем.

Водночас слід також визнати, що на адресу університетської філософії в німецькомовному просторі не бракувало й закидів у непрактичності, відірваності від суспільних проблем нашого часу. Те, що з XIX ст. становило стрижень історико-філософської науки, а саме історичні коментарі й інтерпретації текстів, починаючи з 60-х рр. минулого століття перетворилося на об'єкт критичних інвектив. Натомість університетську філософію закликають пройти випробовування на свою «суспільну легітимацію, тобто на свою практичну значущість для суспільних змін», зорієнтуватися на практику, а не займатися «філологічними проблемами історичної історії понять» [Stepina 2006: 200].

На складне й досі дискусійне питання про те, як співвідноситься філософія зі своєю історією, Гадамер в «Автобіографії» (1975) дає однозначну відповідь: «Філософія не має жодної історії» [Gadamer 1993b: 503]. Натомість сучасний знаний історик філософії Курт Флаш (*1930) висуває протилежну тезу, що закарбована в заголовку його програмної праці з теорії історії філософії: «Філософія має історію». Як фахівець з історії філософії пізньої античності та середньовіччя, Флаш презентує проєкт саме «історичної філософії», який можна розглядати як своєрідну історіографічну програму історії філософії. «Історична філософія» позиціонує себе як «теорія історії мислення» або як «історія філософського мислення», або як «теорія історії філософії» [Flasch 2005: 23, 17, 19]. У кожному разі ми маємо справу з рефлексією практикуючого історика філософії над предметом свого дослідження. «Предметом історично-філософського [philosophiehistorischen] дослідження є історія філософського мислення – що знають про неї і чого не знають» [ibid.: 46].

Флаш обґрунтовує свою засадничу тезу тим аргументом, що «істина» у філософії постає лише як «довготривала, провідна незадоволеність дотеперішнім істинним» [ibid.: 27]. Така позиція спрямована як проти тенденції антиісторизму в академічній філософії, так і проти поширеного серед німецької повоєнної філософії погляду, згідно з яким філософія є лише тлумаченням і засвоєнням традиції. Цей проєкт історії філософії досліджує «контексти, конкретні констеляції» [ibid.: 51], однак останнє поняття тут вживається не в сенсі «дослідження констеляцій», які постають своєрідними концентрованими точками доступу до формацій думки минулого. «Історична філософія» позиціонує себе так само віддаленою як від усілякого релятивізму, торкаючись питання про значущість аргументів філософів минулого, так і від позаісторичної точки зору стосовно ідеї істини та ідеї розуму. Ці останні є історично зумовленими утвореннями. Зрештою, стверджуючи, що «історичне філософування замінює метафізичну підставу значущості на культурну підставу» [ibid.: 70], Флаш дає зрозуміти, що

---

¹⁰ Це періодичне видання (*Archiv für Begriffsgeschichte*) продовжує виходити досі.

його історіографія філософії має справу з дослідженням культурно зумовлених домагань значущості як певним типом історії культури.

Така історія філософії в жодному разі не має наміру подавати якість «відображення» минулого мислення. Радше йдеться про те, що минуле філософування потрібно розуміти інакше, але це не означає, що воно стає краще зрозумілим нам тут і тепер. У цьому пункті знову помітна чітка опозиція до Гадамерової герменевтики. Адже «історична філософія» добре усвідомлює, що «минуле вже не існує», а тому не можна «перенестися» в чуже мислення або «перетоплюватися» з його горизонтом [ibid.: 30]¹¹. Проєкт «історичної філософії» Флаша може бути вписаний в «контекстуалістичну історіографію філософії» [Sommer 2008: 64], але, з іншого боку, він залишається самотнім у своїй методологічній настанові.

Новим напрямом у дослідженні історіографії та історії філософії в Німеччині стала ціла наукова програма «дослідження констеляцій» [Konstellationsforschung]. Ця програма була ініційована Дитером Генрихом (*1927) у другій половині 80-х рр. XX ст. і мала за мету на принципово нових засадах здійснювати дослідження філософії німецького ідеалізму.

Запозичене з астрології й астрономії слово «констеляція» слугує тут на позначення певної історичної конфігурації, яка в унікальний спосіб взаємопов'язує в інтелектуальному контексті низку філософів, їхні концепції, їхні прямі й непрямі діалоги та їхні ходи думки, що постійно розвивалися. Теза Генріха така: «...для ранньої історії післякантівської філософії характерне те, що вона здійснилася через констеляції, які не могли би бути розкриті єдино лише завдяки опублікованим творам» [Henrich 2005: 17]. Сам автор «дослідження констеляцій» докладно рефлектує над цим поняттям і виокремлює його вагомі характеристики. Для констеляцій суттєвим є те, що вони розгортаються в «дебатах, отже в контрверзних аргументаціях», тому їх не вдається звести до «імпульсів» чи інших мотивів філософського мислення [ibid.: 19]. Іншою прикметою констеляцій є «стрімкість розвитку» в рамках цих констеляцій. Також констеляціям притаманні «відмінність і суперечка між мотивами мислення і життя». Тож певне напруження між обома мотивами також властиве таким конфігураціям. Підкреслюючи посухню динамічний характер констеляцій, Генріх вдається до новотвору «ди-кон-стеляція» (Di-Kon-Stellation) [ibid.: 28]. Іншою характеристикою констеляцій постає метафора «мисленневого простору» (Denkraum), який «мусить бути відкритий для свідомості тих, хто належить до певної констеляції» [ibid.: 29]. Немале значення має й те, що констеляції залишаються прихованими, «криптичними», адже «припускають близькість до життя» [ibid.: 27].

При цьому розрізняються два типи констеляцій: «констеляція між формоутвореннями поняття і системи» та «констеляції філософського діалогу, які мали незневажає значення для виформування систем після Канта і Фіхте та, мабуть, також для Фіхтевого власного шляху до Єни й після Єни». Відповідно, ці два типи констеляцій мають і свої власні методи дослідження. Першому типові властивий «аналіз форм аргументів і поняттєвих форм», тоді як другий послуговується методом «історичного дослідження джерел» [Henrich 1991: 42].

¹¹ Пор. з цим тезу Гадамера про «перетоплення горизонту» як умову розуміння минулого й «переказу» в «Істині і методі» [Gadamer 1999: 309-312]. Варто додати, що Гадамер докоряє традиційній історії філософії і за те, що вона віддаляється від великих мислителів минулого, тоді як в інтерпретації «класичних» текстів мусить перетворювати їх на партнерів із діалогу.

Для ранньої історії німецького ідеалізму вирішальне значення мали три констеляції, а саме в Тюбінгені, в Єні та в Гомбурзі. У першій констеляції чільне місце належало Імануелю Карлу Діцу (1766–1796), який був «репетитором» (молодим доцентом) з теології в Тюбінгенському університеті, коли там навчалися Гегель, Шелінг і Гьольдерлін. Для констеляції в Єні вагомим значення відіграли дебати про нове угрупування філософії, що були сформульовані Райнгольдом у творах 1789–1791 рр. Третя констеляція пов'язана з іменем Гьольдерліна та колом його друзів, коли видатний поет перебрався до Гомбурга (1798) [Henrich 2005: 18-22]. На переконання Генріха, саме дослідження констеляцій дозволяє пояснити те, як «за *вкрай короткий час* була створена *надзвичайна повнота* вагомим і провідним концепцій» [ibid.: 22-23].

Не заперечуючи того факту, що провідні концепції післякантивської філософії були індивідуальними зверненнями, Генріх, усе ж, наважується твердити, що «історії творів» розглядуваних мислителів є «пізнішим наслідком історії констеляцій», причому мова йде про констеляції діалогу [Henrich 1991: 44].

Попри те, що «дослідження констеляцій» залишається досі відкритим проектом, певні результати його роботи вже можна констатувати. Мабуть, одне з істотних пояснень, здобутих завдяки такому дослідженню, полягає у виявленні «двох антагонізмів», які не давали спокою всім представникам раннього ідеалізму, тобто всім учасникам констеляцій. З одного боку, ідеться про «антагонізм між Кантовою моральною теологією і традиційною християнською вірою», з іншого ж, про антагонізм «між Кантовою трансцендентальною філософією і її обґрунтуванням у суб'єкті та начерками Якобі вчення про дійсність та підставу певності якогось одиничного абсолюту». Усі представники післякантивського ідеалізму намагалися у своїх концепціях «піднятися в збагненному зрівноважуванні» цих антагонізмів [Henrich 2005: 24].

У своїй автобіографії Генріх ретроспективно відтінює деякі своєрідності «дослідження констеляцій». Воно окреслюється як «історично-інтерпретувальний» метод історико-філософського дослідження. Передусім воно є «польовим дослідженням» (Feldforschung), що має на меті «роздобувати джерела, зі знання яких випливають нові перспективи погляду на ці [класичні] твори – на їхню генезу й на їхній вплив». А найголовнішим і водночас найскладнішим завданням у ньому виявляються пошуки рукописної спадщини маловідомих мислителів, які, проте, відіграли величезну роль при зародженні німецького ідеалізму [Henrich 2021: 216-229].

Дослідження констеляцій як нове слово в історіографії філософії знайшло позитивний відгук серед розвідок про сучасний стан справ в історико-філософській науці Німеччини. «Дослідження констеляцій є правильним і вагомим кроком до розширення перспектив історіографії філософії» [Sommer 2008: 61]. Сам Генріх визнає, що наразі дослідження констеляцій «є вельми цитованим методом» [ibid.: 229]. Варто також вказати на те, що у вітчизняній дослідницькій літературі методологія дослідження констеляцій почасти була використана Віктором Козловським при реконструкції моделей Кантового антропологічного дискурсу [Козловський 2014: 61-63].

Отже, виокремлені вузлові пункти чи поворотні моменти в історії німецької традиції історіописання філософії, починаючи з останнього десятиліття XVIII ст., дають змогу стверджувати в ній певну неперервність історико-філософського дискурсу. Кантові міркування про «ап'юріну історію філософії», безперечно, інспірували так звану «суперечку про метод» історіографії філософії, яка точилася довкола низки питань, насамперед про саморозуміння історії філософії як філософської дисципліни. Згодом це вилилося в систематично інтегровані проекти історії філософії Шелінга і Гегеля. У

післягегелівської період домінувати починає методологія «історії проблем», яка була властива неокантіанству і залишалася панівною в німецькій історіографії аж до середини ХХ ст. Приблизно на цей час припадає переорієнтація на «історію понять» як центральний принцип історіографії філософії. Завдяки передусім філософській герменевтиці Г.-Г. Гадамера «історія понять» досі залишається одним із чільних напрямів історіографії. Серед широкого спектра сучасних німецькомовних досліджень, присвячених рефлексії над історією філософії та історіографією, в останні десятиліття привертано увагу проекти «історичної філософії» К. Флаша і «дослідження констеляцій» Д. Генріха. Вагомо, що обидва ці автори спиралися на багаторічний власний досвід історико-філософського дослідження, відповідно, середньовічної філософії та німецького ідеалізму. У багатьох аспектах ці проекти є інноваційними, оскільки істотно розширюють предметне поле дослідження, виходячи за межі текстів і творів «великих філософів», відкривають нові джерела, дістають із забуття маловідомі чи взагалі невідомі імена та окреслюють нові виміри історіографії філософії.

Хоча німецькі історики філософії запропонували різні принципи, підходи й методи до вивчення й викладу історії філософської думки, німецький досвід є повчальним для нас ще в перспективі моделі філософської освіти, яка передбачає поєднання наукового дослідження з навчанням. Така практика припускає насамперед роботу з текстами, концентрацію на текстах (передусім класичних) і їхню інтерпретацію. Само собою зрозуміло, що для такої роботи необхідний розвиток мовних компетентностей. Зважаючи на те, що у вітчизняній системі освіти й науки оригінальні тексти перебувають далеко не на передньому плані, значною мірою ця система є «атекстуальною» і плекає відповідне ставлення. Тому осмислення німецької традиції історіографії філософії могло би спонукати до зміни усталеного порядку речей.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Кант, І. (2018). *Пролегомени до кожної майбутньої метафізики, яка може постати як наука*. (В. Терлецький, Упоряд.). Харків: Фоліо.
- Козловський, В. (2014). *Кантова антропология: джерела, констеляції, моделі*. Київ: Києво-Могилянська академія.
- Секундант, С. (2018). Вильгельм Виндельбанд: история как органон и составная часть философии. *Sententiae*, 37(2), 62-92. <https://doi.org/10.22240/sent37.02.062>
- Секундант, С., & Орехова, А. (2022). Час і простір у філософії Ляйбніца. Частина I. *Sententiae*, 41(2), 98-123. <https://doi.org/10.31649/sent41.02.098>
- Ясь, О. В. (2005). Історіографія, як термін, поняття та дисципліна. In В. А. Смолій (Ред.), *Енциклопедія історії України* (Т. 3, с. 584-591). Київ: Наукова думка.
- Brucker, J. (1731-1736). *Kurze Fragen aus der philosophischen Historie* (Bd. 1-7). Ulm: Bartholomäi.
- Brucker, J. (1742-1744). *Historia critica philosophiae a mundi incunabulis ad nostram usque aetatem deducta* (Т. 1-5). Lipsiae: Breitkopf.
- Brucker, J. (1747). *Institutiones historiae philosophicae*. Lipsiae: Breitkopf.
- Fischer, K. (1865). *Geschichte der neueren Philosophie*. Mannheim: Bassermann.
- Flasch, K. (2005). *Theorie der Philosophiehistorie. Bd. 2. Philosophie hat Geschichte*. Frankfurt a.M.: Klostermann.
- Fülleborn, G. G. (1775). Was heisst den Geist einer Philosophie darstellen? In G. G. Fülleborn (Hrsg.), *Beyträge zur Geschichte der Philosophie* (Bd. II, 5 St., S. 191-203). Jena: Frommann.

- Gadamer, H.-G. (1993a). Begriffsgeschichte als Philosophie. In H.-G. Gadamer, *Gesammelte Werke* (Bd. 2, S. 77-91). Tübingen: Mohr.
- Gadamer, H.-G. (1993b). Selbstdarstellung. In H.-G. Gadamer, *Gesammelte Werke* (Bd. 2, S. 479-508). Tübingen: Mohr.
- Gadamer, H.-G. (1999). Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik. In H.-G. Gadamer, *Gesammelte Werke* (Bd. 1). Tübingen: Mohr.
- Geldsetzer, L. (1965). Der Methodenstreit in der Philosophiegeschichtsschreibung 1791-1820. *Kant-Studien*, 56(3-4), 519-527. <https://doi.org/10.1515/kant.1965.56.3-4.519>
- Geldsetzer, L. (2008). Über zetetischen und dogmatischen Umgang mit Philosophiegeschichte. In H. R. Yousefi, Kl. Fischer, R. Lüthe & P. Gerdson (Hrsg.), *Wege zur Wissenschaft. Eine interkulturelle Perspektive. Grundlagen, Differenzen, Interdisziplinäre Dimensionen* (S. 309-335). Nordhausen: Traugott Bautz.
- Goess, G. F. D. (1794a). *Systematische Darstellung der Kantischen Vernunftkritik: Zum Gebrauch Akademischer Vorlesungen. Nebst einer Abhandlung ueber ihren Zweck, Gang und ihre Schicksale*. Nürnberg: Felsecker.
- Goess, G. F. D. (1794b). *Über den Begriff der Geschichte der Philosophie und über das System des Thales, zwei philosophische Abhandlungen*. Erlangen: Palm.
- Grohmann, J. C. A. (1797). *Über den Begriff der Geschichte der Philosophie*. Wittenberg: Kühne.
- Grohmann, J. C. A. (1798). Was heißt: Geschichte der Philosophie. In J. Ch. A. Grohmann & K. H. L. Pölitz (Hrsg.), *Neue Beyträge zur kritischen Philosophie und insbesondere zur Geschichte der Philosophie* (Bd. I, S. 1-78). Berlin: Verlage der Königl. Preuss. Akademischen Kunst- und Buchhandlung.
- Hartmann, N. (1949). Selbstdarstellung. In W. Ziegenfuß (Hrsg.), *Philosophen-Lexikon. Handwörterbuch der Philosophie nach Personen* (Bd. I, S. 454-471). Berlin: de Gruyter.
- Hartmann, N. (1957). Der philosophische Gedanke und seine Geschichte. In N. Hartmann, *Kleinere Schriften. Abhandlungen zur Philosophie-Geschichte* (Bd. II, S. 1-48). Berlin: de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110842654.1>
- Hartmann, N. (1958). Zur Methode der Philosophiegeschichte. In N. Hartmann, *Kleinere Schriften. Von Neokantianismus zur Ontologie* (Bd. III, S. 1-22). Berlin: de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110855203.1>
- Hegel, G. W. F. (1986). Vorlesungen über Geschichte der Philosophie I. In G. W. F. Hegel, *Werke: in 20 Bd.* (Bd. 18). Frankfurt a.M.: Suhrkamp. <https://doi.org/10.28937/978-3-7873-2537-5>
- Heimsoeth, H. (1965). *Die sechs großen Themen der abendländischen Metaphysik und der Ausgang des Mittelalters*. Stuttgart: Kohlhammer.
- Henrich, D. (1991). *Konstellationen. Probleme und Debatten am Ursprung der idealistischen Philosophie (1789-1795)*. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Henrich, D. (2005). Konstellationsforschung zur klassischen deutschen Philosophie. Motiv - Ergebnis - Probleme - Perspektive - Begriffsbildung. In M. Mulsow & M. Stamm (Hrsg.), *Konstellationsforschung* (S. 15-30). Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Henrich, D. (2021). *Ins Denken ziehen. Eine philosophische Biographie*. München: Beck. <https://doi.org/10.17104/9783406756443>
- Kant, I. (1900 sqq.). *Gesammelte Schriften* (Bd. I sqq.). Berlin: Reimer (Walter de Gruyter).
- Kant, I. (1998). *Kritik der reinen Vernunft*. (J. Timmermann, Hrsg.). Hamburg: Meiner. <https://doi.org/10.28937/978-3-7873-2112-4>
- Lübbe, H. (1962). Philosophiegeschichte als Philosophie. Zu Kants Philosophiegeschichtsphilosophie. In *Einsichten. Festschrift für G. Krüger* (S. 204-229). Frankfurt a.M.: Klostermann.
- Micheli, G. (2015). Wilhelm Gottlieb Tennemann (1761-1819). Geschichte der Philosophie. Grundriss der Geschichte der Philosophie. In G. Piaia & G. Santinello (Eds.), *Models of the History of Philosophy. Vol. III: The Second Enlightenment and the Kantian Age* (pp. 838-926). Dordrecht: Springer.
- Reinhold, K. L. (1791). Über den Begriff der Geschichte der Philosophie. Eine Akademische Vorlesung. In G. G. Fülleborn (Hrsg.), *Beyträge zur Geschichte der Philosophie* (Bd. I, 1 St. S. 5-35). Jena: Frommann.

- Rorty, R. (1984). The historiography of philosophy: four genres. In R. Rorty, J. B. Schneewind & Q. Skinner (Eds.), *Philosophy in History. Essays on the historiography of philosophy* (pp. 49-75). Cambridge: UP. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511625534.006>
- Sass, H.-M. (1972). Philosophische Positionen in der Philosophiegeschichtsschreibung. *Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geschichte*, 46(3), 539-567. <https://doi.org/10.1007/BF03376243>
- Schelling, F. W. J. (1976). Ueber Mythen, historische Sagen und Philosopheme der ältesten Welt. In F. W. J. Schelling, *Werke* (Bd. 1, S. 193-246). (H. M. Baumgartner, W. G. Jakobs, H. Krings & H. Zeltner, Hrsg.). Stuttgart: Frommann-Holzboog.
- Schlegel, F. (1964). Entwicklung der Philosophie in 12 Büchern. In F. Schlegel, *Kritische Ausgabe* (Bd. 12). (E. Behler, Hrsg.). München: Schöningh.
- Schmidt-Biggemann, W. (1998). Jakob Bruckers philosophiegeschichtliches Konzept. In W. Schmidt-Biggemann & T. Stammen (Hrsg.), *Jakob Brucker (1696-1770): Philosoph und Historiker der europäischen Aufklärung* (S. 113-134). Berlin: Akademie. <https://doi.org/10.1515/9783050073590>
- Sommer, A. U. (2008). Philosophiegeschichte als Problem. Überlegungen im Anschluss an einige Neuerscheinungen zur Theorie der Philosophiegeschichte. *Philosophische Rundschau*, 55(1), 55-65. <https://doi.org/10.1628/003181508784862171>
- Stepina, Cl. K. (2006). Wozu historicistische Universitätsphilosophie? Eine Polemik zur rechten Zeit. *Aufklärung und Kritik*, 2, 199-205. https://www.gkpn.de/aufklaerung_und_kritik.htm
- Tennemann, W. G. (1798). *Geschichte der Philosophie* (Bd. 1). Leipzig: Barth.
- Wiehl, R. (2003). Gadammers philosophische Hermeneutik und die begriffsgeschichtliche Methode. *Archiv für Begriffsgeschichte*, 45, 9-20. <http://www.jstor.org/stable/24361509>
- Windelband, W. (1957). *Lehrbuch der Geschichte der Philosophie*. (H. Heimssoeth, Hrsg.). Tübingen: Mohr.

Одержано 17.06.2022

REFERENCES

- Brucker, J. (1731-1736). *Kurze Fragen aus der philosophischen Historie* (Bd. 1-7). Ulm: Bartholomäi.
- Brucker, J. (1742-1744). *Historia critica philosophiae a mundi incunabulis ad nostram usque aetatem deducta* (T. 1-5). Lipsiae: Breitkopf.
- Brucker, J. (1747). *Institutiones historiae philosophicae*. Lipsiae: Breitkopf.
- Fischer, K. (1865). *Geschichte der neueren Philosophie*. Mannheim: Bassermann.
- Flasch, K. (2005). *Theorie der Philosophiehistorie. Bd. 2. Philosophie hat Geschichte*. Frankfurt a.M.: Klostermann.
- Fülleborn, G. G. (1775). Was heisst den Geist einer Philosophie darstellen? In G. G. Fülleborn (Hrsg.), *Beiträge zur Geschichte der Philosophie* (Bd. II, 5 St., S. 191-203). Jena: Frommann.
- Gadamer, H.-G. (1993a). Begriffsgeschichte als Philosophie. In H.-G. Gadamer, *Gesammelte Werke* (Bd. 2, S. 77-91). Tübingen: Mohr.
- Gadamer, H.-G. (1993b). Selbstdarstellung. In H.-G. Gadamer, *Gesammelte Werke* (Bd. 2, S. 479-508). Tübingen: Mohr.
- Gadamer, H.-G. (1999). Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik. In H.-G. Gadamer, *Gesammelte Werke* (Bd. 1). Tübingen: Mohr.
- Geldsetzer, L. (1965). Der Methodenstreit in der Philosophiegeschichtsschreibung 1791-1820. *Kant-Studien*, 56(3-4), 519-527. <https://doi.org/10.1515/kant.1965.56.3-4.519>
- Geldsetzer, L. (2008). Über zetetischen und dogmatischen Umgang mit Philosophiegeschichte. In H. R. Yousefi, Kl. Fischer, R. Lütke & P. Gerdson (Hrsg.), *Wege zur Wissenschaft. Eine interkulturelle Perspektive. Grundlagen, Differenzen, Interdisziplinäre Dimensionen* (S. 309-335). Nordhausen: Traugott Bautz.
- Goess, G. F. D. (1794a). *Systematische Darstellung der Kantischen Vernunftkritik: Zum Gebrauch Akademischer Vorlesungen. Nebst einer Abhandlung ueber ihren Zweck, Gang und ihre Schicksale*. Nürnberg: Felsecker.

- Goess, G. F. D. (1794b). *Über den Begriff der Geschichte der Philosophie und über das System des Thales, zwei philosophische Abhandlungen*. Erlangen: Palm.
- Grohmann, J. C. A. (1797). *Über den Begriff der Geschichte der Philosophie*. Wittenberg: Kühne.
- Grohmann, J. C. A. (1798). Was heißt: Geschichte der Philosophie. In J. Ch. A. Grohmann & K. H. L. Pölitz (Hrsg.), *Neue Beyträge zur kritischen Philosophie und insbesondere zur Geschichte der Philosophie* (Bd. I, S. 1-78). Berlin: Verlage der Königl. Preuss. Akademischen Kunst- und Buchhandlung.
- Hartmann, N. (1949). Selbstdarstellung. In W. Ziegenfuß (Hrsg.), *Philosophen-Lexikon. Handwörterbuch der Philosophie nach Personen* (Bd. I, S. 454-471). Berlin: de Gruyter.
- Hartmann, N. (1957). Der philosophische Gedanke und seine Geschichte. In N. Hartmann, *Kleinere Schriften. Abhandlungen zur Philosophie-Geschichte* (Bd. II, S. 1-48). Berlin: de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110842654.1>
- Hartmann, N. (1958). Zur Methode der Philosophiegeschichte. In N. Hartmann, *Kleinere Schriften. Von Neokantianismus zur Ontologie* (Bd. III, S. 1-22). Berlin: de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110855203.1>
- Hegel, G. W. F. (1986). Vorlesungen über Geschichte der Philosophie I. In G. W. F. Hegel, *Werke: in 20 Bd.* (Bd. 18). Frankfurt a.M.: Suhrkamp. <https://doi.org/10.28937/978-3-7873-2537-5>
- Heimsoeth, H. (1965). *Die sechs großen Themen der abendländischen Metaphysik und der Ausgang des Mittelalters*. Stuttgart: Kohlhammer.
- Henrich, D. (1991). *Konstellationen. Probleme und Debatten am Ursprung der idealistischen Philosophie (1789-1795)*. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Henrich, D. (2005). Konstellationsforschung zur klassischen deutschen Philosophie. Motiv - Ergebnis - Probleme - Perspektive - Begriffsbildung. In M. Mulsow & M. Stamm (Hrsg.), *Konstellationsforschung* (S. 15-30). Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Henrich, D. (2021). *Ins Denken ziehen. Eine philosophische Biographie*. München: Beck. <https://doi.org/10.17104/9783406756443>
- Kant, I. (1900 sqq.). *Gesammelte Schriften* (Bd. I sqq.). Berlin: Reimer (Walter de Gruyter).
- Kant, I. (1998). *Kritik der reinen Vernunft*. (J. Timmermann, Hrsg.). Hamburg: Meiner. <https://doi.org/10.28937/978-3-7873-2112-4>
- Kant, I. (2018). *Prolegomena to any future metaphysics that will be able to present itself as a science*. (V. Terletsy, Ed.). [In Ukrainian]. Kharkiv: Folio.
- Kozlovsky, V. (2014). *Kant's anthropology: sources, constellations, models*. [In Ukrainian]. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy.
- Lübbe, H. (1962). Philosophiegeschichte als Philosophie. Zu Kants Philosophiegeschichtsphilosophie. In *Einsichten. Festschrift für G. Krüger* (S. 204-229). Frankfurt a.M.: Klostermann.
- Micheli, G. (2015). Wilhelm Gottlieb Tennemann (1761-1819). Geschichte der Philosophie. Grundriss der Geschichte der Philosophie. In G. Piaia & G. Santinello (Eds.), *Models of the History of Philosophy. Vol. III: The Second Enlightenment and the Kantian Age* (pp. 838-926). Dordrecht: Springer.
- Reinhold, K. L. (1791). Über den Begriff der Geschichte der Philosophie. Eine Akademische Vorlesung. In G. G. Fülleborn (Hrsg.), *Beyträge zur Geschichte der Philosophie* (Bd. I, 1 St. S. 5-35). Jena: Frommann.
- Rorty, R. (1984). The historiography of philosophy: four genres. In R. Rorty, J. B. Schneewind & Q. Skinner (Eds.), *Philosophy in History. Essays on the historiography of philosophy* (pp. 49-75). Cambridge: UP. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511625534.006>
- Sass, H.-M. (1972). Philosophische Positionen in der Philosophiegeschichtsschreibung. *Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geschichte*, 46(3), 539-567. <https://doi.org/10.1007/BF03376243>
- Schelling, F. W. J. (1976). Ueber Mythen, historische Sagen und Philosopheme der ältesten Welt. In F. W. J. Schelling, *Werke* (Bd. 1, S. 193-246). (H. M. Baumgartner, W. G. Jakobs, H. Krings & H. Zeltner, Hrsg.). Stuttgart: Frommann-Holzboog.
- Schlegel, F. (1964). Entwicklung der Philosophie in 12 Büchern. In F. Schlegel, *Kritische Ausgabe* (Bd. 12). (E. Behler, Hrsg.). München: Schöningh.

- Schmidt-Biggemann, W. (1998). Jakob Bruckers philosophiegeschichtliches Konzept. In W. Schmidt-Biggemann & T. Stammen (Hrsg.), *Jakob Brucker (1696-1770): Philosoph und Historiker der europäischen Aufklärung* (S. 113-134). Berlin: Akademie. <https://doi.org/10.1515/9783050073590>
- Secundant, S. (2018). Wilhelm Windelband: The History of Philosophy as Organon and as Integral Part of Philosophy. [In Russian]. *Sententiae*, 37(2), 62-92. <https://doi.org/10.22240/sent37.02.062>
- Secundant, S., & Oriekhova, A. (2022). Time and Space in the Philosophy of Leibniz. Part I. [In Ukrainian]. *Sententiae*, 41(2), 98-123. <https://doi.org/10.31649/sent41.02.098>
- Sommer, A. U. (2008). Philosophiegeschichte als Problem. Überlegungen im Anschluss an einige Neuerscheinungen zur Theorie der Philosophiegeschichte. *Philosophische Rundschau*, 55(1), 55-65. <https://doi.org/10.1628/003181508784862171>
- Stepina, Cl. K. (2006). Wozu historicistische Universitätsphilosophie? Eine Polemik zur rechten Zeit. *Aufklärung und Kritik*, 2, 199-205. https://www.gkpn.de/aufklaerung_und_kritik.htm
- Tennemann, W. G. (1798). *Geschichte der Philosophie* (Bd. 1). Leipzig: Barth.
- Wiehl, R. (2003). Gadammers philosophische Hermeneutik und die begriffsgeschichtliche Methode. *Archiv für Begriffsgeschichte*, 45, 9-20. <http://www.jstor.org/stable/24361509>
- Windelband, W. (1957). *Lehrbuch der Geschichte der Philosophie*. (H. Heimsoeth, Hrsg.). Tübingen: Mohr.
- Yas, O.V. (2005). Historiography as a term, concept and discipline. In V. A. Smolij et al. (Eds.), *Encyclopedia of the History of Ukraine* (Vol. 3, pp. 584-591). [In Ukrainian]. Kyiv: Naukova Dumka.

Received 17.06.2022

Vitali Terletsky

Historiography in the History of Philosophy: the German Context and Experience

The paper aims to disclosure of key points in the development of the German tradition of historiography of philosophy after the 90s of the 18th century. The starting point was the so-called «dispute about the method» of historiography, which erupted in the last decade of the 18th century not without the influence of Kant's «critical philosophy». Its participants (Reinhold, Fülleborn, Goess, Grohmann, Tennemann, and others) put forward different theses, but they agreed that it is Kant's philosophy that makes it possible to create a «philosophical history of philosophy». A type of historiography was formed, which was based on the criterion of «progress of philosophy» and Kant's position was considered as a standard for any historiography. Subsequently, other types of historiography were formed, which followed either the opposite criterion of «regress» or «decadence», or tried to combine both of these criteria (Hegel). In the second half of the 19th century «history of problems» becomes widespread as a principle of research and presentation of the history of philosophy, its main representatives were W. Windelband, N. Hartmann, H. Heimsoeth. Instead, in the second half of the 20th century the dominant type of historiography is the «history of concepts», which finds linguistic and philosophical justification in Gadamer's philosophical hermeneutics. In recent decades, the German tradition of historiography has been enriched by K. Flasch's project «historical philosophy» and by D. Henrich program «constellation research». In both of these projects, there is a noticeable attraction to microhistory, going beyond the «classic» texts, discovering hitherto unknown figures and sources that significantly expand the established practice of the historiography of philosophy.

Віталій Терлецький

Історіографія в історії філософії: німецький контекст і досвід

Стаття має на меті розкрити вузлові пункти розвитку німецької традиції історіографії філософії після 90-х рр. XVIII ст. Вихідною точкою стала так звана «суперечка про метод» історіографії, яка вибухнула в останнє десятиліття XVIII ст. не без впливу Кантової «критичної філософії». Її учасники (Райнгольд, Фюлеборн, Гьос, Громан, Тенеман та інші) висували відмінні тези, але сходилися на тому, що саме Кантова філософія дозволяє створити «філософувальну історію філософії». Утворився тип історіографії, базований на критерії «прогресу філософії» і Кантова позиція розглядалася як масштаб для будь-якої історіографії. Згодом сформувалися інші типи історіографії, які або дотримувалися протилежного критерію «регресу» чи «декадансу», або намагалися поєднати обидва ці критерії (Гегель). У другій половині XIX ст. стає поширеною «історія проблем» як принцип дослідження і викладу історії філософії, її головними репрезентантами стали В. Віндельбанд, Н. Гартман, Г. Гаймзьот. Натомість у другій половині XX ст. домінуючим типом історіографії є «історія понять», яка знаходить мовно-філософське обґрунтування у філософській герменевтиці Гадамера. В останні десятиліття німецька традиція історіографії збагатилася проєктом «історичної філософії» К. Флаша і програмою «дослідження констеляцій» Д. Генріха. В обох цих проєктах помітне тяжіння до мікроісторії, вихід за межі текстів «класиків», відкриття досі невідомих постатей і джерел, що істотно розширюють усталену практику історіографії філософії.

Vitali Terletsky, PhD in Philosophy, Senior Researcher, Department of the History of Ukrainian Philosophy, H. Skovoroda Institute of Philosophy, the National Academy of Sciences of Ukraine.

Віталій Терлецький, канд. філос. н., старший науковий співробітник відділу історії філософії України, Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України.

e-mail: terletsky.vm@gmail.com
